

Science) autorke Naomi Oreskes. Prvi rad predstavlja prikaz, prirodu i značaj istorije naučnog neznanja za istoriju nauke, dok drugi tekst ukazuje na značaj agnotologije (ispitivanje fenomena neznanja fokusirajući se na socijalnu/kulturološku dimenziju neznanja i postavljajući pitanja o tome kako i zašto se neznanje u određenom društvenom kontekstu održava, proizvodi, širi) u istoriji nauke. U korist kompleksnijeg pristupa pojmu naučnog neznanja (koje može biti i aktivno proizvedeno u vidu npr. dezinformacija od strane relevantnih političkih faktora i sl.) odstupaju se od uvreženog tradicionalno shvaćenog neznanja kao pukog odsustva znanja. Ukazuje se na to da se posledice odbijanja bavljenjem (naučnim) neznanjem mogu pokazati kao problematične na više nivoa (empirijski, epistemološki, moralno, politički). Ističe se da naučno znanje i naučno neznanje stoje u dijalektičkom odnosu. Naučno znanje je uslovljeno neznanjem, a širenje naučnog znanja menja prirodu neznanja. Istorijska perspektiva otvara prostor da se ispita kako i zašto su naučno znanje i naučno neznanje postali dominantni oblici znanja i neznanja uopšte. Umesto da se istorija naučnog neznanja iz perspektive istorije nauke doživi kao izazov za sopstveni razvoj, ovde se naglašava da je važno da se razume prvenstveno kao mogućnost sopstvenog redefinisavanja i kritičkog promišljanja.

Na osnovu sažetog prikaza radova u ovoj knjizi, može se steći utisak da je istorija nauke trenutno često prožeta tenzijama usled različitih, nesamerljivih perspektiva, kao i praktičnim i konceptualnim izazovima koji oblikuju produkciju znanja u savremenom dobu. Međutim, prilozi u ovoj knjizi ne upućuju na to da je razvoj istorije nauke usled mnoštva različitih paradigmi ugrožen. Naprotiv, deluje da se zagovara negovanje interdisciplinarnosti, inkluzivnosti, otvorenosti i uzajamnog dijaloga u okviru istorije nauke, te da se ne teži postizanju metodološkog jedinstva. Ipak, ne treba smetnuti s uma mogućnost da se uređivanje haotične dinamike mnoštva kulturnih i teorijskih savremenih pristupa možda može postići upravo kroz zajedničku praksu.

Maja Korolija

Мултиетничка држава и национални идентитети: српско искуство у 20. веку, зборник, уредник Станислав Сретеновић, Београд: Институт за савремену историју, 2024, 340.

Kako je u *Uvodu* istakao urednik dr Stanislav Sretenović, zbornik ima za cilj da čitaoca upozna sa istraživačkim rezultatima trinaest istoričara iz

Srbije (zbog odlaska u penziju dr Radmilu Radić je zamenio dr Zoran Janjetović) sa triju različitih naučnih institucija: Instituta za savremenu istoriju (Beograd), Filozofskog fakulteta (Novi Sad) i Instituta za noviju istoriju Srbije (Beograd) koji su činili tim projekta *The Multiethnic State and National Identities: the Serbian Experience in the 20th Century – SERBIE20*, podržan od strane Fonda za nauku Republike Srbije u okviru programa IDEJE (Grant No. 7731836). Naučni radovi nastali su na osnovu trogodišnjeg delovanja i istraživanja članova projektnog tima, zasnovani su na relevantnim izvorima i literaturi, dok struktura odgovara problematici četiri *radna paketa* projekta (dva iz domena vizuelne prezentacije i popularizacije nauke predstavljena su na sajtu projekta). Zbornik je 2024. objavljen i kao posebna publikacija na engleskom jeziku.

Autori su na osnovu metodologije naučne istoriografije nastojali da odrede, objasne i razumeju emocije vezane za srpski nacionalni identitet tokom 20. veka (zadirući u 19. i 21. vek) i to kroz proučavanje različitih pogleda na svet, razloga i načina na osnovu kojih se određena grupa (zajednica) vidi, predstavlja i projektuje u svom okruženju, prema drugima i u odnosu na druge u procesima dugog trajanja. Vodili su se načelima da analiza nacionalnog identiteta ne bi smela da bude opterećena dnevno-političkim kontroverzama i ideološkim sukobima, da nacionalni identitet predstavlja konstrukciju u vremenu (ilustrovano mislju da Srbi iz 2006, kada je formirana samostalna Republika Srbija, nisu isti oni iz 1806. ili 1906), odnosno da se svaki kolektivni identitet menja tokom vremena uz mogućnost da se u pojedincu ukršta više njih (lokalni, regionalni, nacionalni, nadnacionalni, univerzalni). Osim komplementarnosti i prožetosti identiteta, obrađeni su konflikti i izgradnja i razgradnja jugoslovenskog identiteta. Potvrđena su načela da identiteti zavise od težine sećanja, uloge iskustva u sadašnjici i očekivanja od budućnosti. Shodno tome, uočeno je da srpski identitet postoji u vremenu i na određenom prostoru na osnovu odnosa sa drugim identitetima i može biti definisan kao identitet sa više nivoa, što ne isključuje i one poput ideoloških i rodni.

Prva četiri, od trinaest publikovanih naučnih radova, predstavljaju prvu celinu zbornika koja je posvećena problematikama migracija, egzila, kulturnog transfera, društvene uslovljenosti imaginarnim, nacionalnim osećanjima, predstavljanjem i percepcijama *sebe i drugih*. Dr Stanislav Sretenović je autor prvog rada: „Politički i simbolički aspekti konstrukcije srpskih identiteta u SAD, 19. i 20. vek: savezništvo, proslave i spomenici“, u kojem je problematizovano konstruisanja identiteta više

generacija Srba doseljenika u SAD, a na osnovu analize proslava praznika Svetog Save i Vidovdana u američkom kontekstu, kao i odnosa Srba prema američkim proslavama (Dan nezavisnosti, *De-korejšn dej* i *Lejbor dej*). Objasnjena je evolucija srpskih identiteta u SAD, izgradnja prvih srpskih spomenika i načini integracije Srba u američko društvo. Profesorka dr Biljana Šimunović-Bešlin je autorka drugog rada: „Srbi u Vojvodini u 20. veku – nacionalni identitet u autobiografskom diskursu“, u kojem su izloženi rezultati istraživanja iskaza o nacionalnom identitetu u autobiografskim pripovedanjima Srba iz Vojvodine u 20. veku (žanrovski egzistira od 18. veka), sa osvrtom na opise ličnih iskustava, doživljaja i osećanja u multinacionalnoj sredini, kao i proces nacionalne integracije u jugoslovenskoj državi. Tako se pokazalo da je tradicija popularnosti navedene vrste literature značajno uticala na istorijsku svest i nacionalni identitet budućih generacija.

Dr Goran Miloradović je autor trećeg rada: „Antun Starčević i hrvatska ‘škola’ rasizma“. O percepciji Srba, Slovena i Jevreja kod dela hrvatskih intelektualaca – sledbenika pravaške ideologije“, koji je posvećen proučavanju rasističke ideologije razvijane u Hrvatskoj tokom 19. i 20. veka. Počevši od stavova osnivača Stranke prava, koje je potom sledio niz hrvatskih intelektualaca, uočava se formiranje svojevrsne *škole* pod čijim uticajem je hrvatski nacionalizam poprimio rasističke karakteristike. Ante Pavelić i ustaše su navedeno pretočili u politički program, čija je posledica bio genocid nad Srbima, Jevrejima i Romima u NDH. Dr Milutin Živković je autor četvrtog rada: „U potrazi za identitetom. ‘Albanstvo’ i ‘hrvatstvo’ staroraških muslimana tokom Drugog svetskog rata“, u kojem su ispitan uzroci približavanja muslimana hrvatskom i albanskom nacionalnom imenu u periodu 1941–1945, a što je smešteno u širi kontekst geneze bošnjačkog identiteta. Iz istraživanja proizilazi da tamošnji muslimani nisu želeli da budu ni Srbi, ni Hrvati, niti Albanci, ali da su svoju nacionalnu identifikaciju podređivali političkom pragmatizmu shodno aktuelnim okolnostima, na kraju se vrativši verskom uporištu kao ključnom faktoru svog samoodređivanja.

Drugu celinu zbornika predstavljaju peti, šesti, sedmi i osmi naučni članak, u kojima je analizirana konstrukcija *novog čoveka – novog društva* baziranog na individualnim i nacionalnim identitetima u komunističkoj višenacionalnoj državi. Dr Dragomir Bondžić je autor petog rada: „Profesori Beogradskog univerziteta posle Drugog svetskog rata – ‘neprijatelji’ i ‘poštena inteligencija’“, u kojem je posmatran odnos između jugoslovenske vlasti i profesora Beogradskog univerziteta tokom

prvih posleratnih decenija. Pažnja je usmerena na kontrolu nad životom i radom starijih profesora pripadnika *buržoaske* predratne inteligencije, odnosno na pritiske koje je komunistički režim vršio na njih da promene svoje ideološko-političko opredeljenje i približe se marksističko-lenjinističkoj metodi u nauci. Značajan deo njih je pružao otpor, ali je bilo i onih koji su vremenom *popuštali* i prilagođavali se novim uslovima. Krajem 1950-ih i početkom 1960-ih odigrala se smena generacija na Univerzitetu, tako da je stigao mlađi nastavni kadar formiran u komunističkom poretku. Dr Ivana Dobrivojević Tomić je autorka šestog rada: „Od integralnog jugoslovenstva do bratstva i jedinstva. Pokušaji izgradnje jugoslovenskog identiteta omladine“, u kojem su proučeni modeli koje su jugoslovenske vlasti koristile kako bi *oblikovale* generacije mladih (starosna struktura od 14 do 27 godina), sa fokusom na periode: diktature kralja Aleksandra (1929–1935) i ranog i razvijenog socijalizma (1945–1965). Represivne mere nametanja integralnog jugoslovenstva stvarale su kontraefekat učvršćujući izgrađenu nacionalnu svest, dok je kreiranje zajedničkog identiteta mladih u socijalizmu bilo nešto uspešnije.

Dr Ljubinka Škodrić je autorka sedmog rada: „Antifašistički front žena Srbije 1945–1953. ‘Nova’ žena i nacionalni identiteti“, u kojem je praćeno delovanje organizacije AFŽ, kreiranje identiteta *nove* socijalističke žene i odnos prema različitim nacijama i nacionalnim identitetima. Evidentirane su promene koje su nastale u radu AFŽ-a usled obnove i izgradnje zemlje, petogodišnjeg plana i sukoba sa Informbiroom. Iako je položaj žena u velikoj meri unapređen i proklamovana ravnopravnost, u društvenoj transformaciji zaostajao je potpuni raskid sa tradicionalnom ulogom žene. Profesor dr Predrag J. Marković autor je osmog rada: „Porekni suseda svog: identitetska panika i poricanje susedskih identiteta u Jugoistočnoj Evropi“, u kojem je elaboriran specifičan fenomen poricanja identiteta, najčešće svojih suseda, koji se javljao u trenucima identitetske panike kada se zajednica osećala ugroženo. Tako je formiran narativ da su neki susedi *izmišljeni* i *nepostojeći* narodi, koje su stvorile velike neprijateljske sile koristeći otpadnike od *nas* i preobraćenike od *naše* vere, uz konstrukte da te *lažne* nacije pate od kolektivne grize savesti zbog izdaje i da *nas* zato mrze. Navedeno se prati na primerima poricanja identiteta na Balkanu i u rusko-ukrajinskom i tursko-kurdskom slučaju.

Treću celinu zbornika čine deveti, deseti i jedanaesti rad, u kojima je analizirana uloga vojske, rata i nasilja u izgradnji nacionalnog i državnog identiteta. Dr Danilo Šarenac je autor devetog ra-

da: „Ratni ciljevi Srbije viđeni kroz službenu i privatnu vojnu prepisku 1914–1918“, u kojem su istraženi ratni ciljevi Kraljevine Srbije u Prvom svetskom ratu viđeni iz ugla običnih vojnika, sa naglaskom na razumevanje pojmova Velika Srbija i Jugoslavija. Primećeno je da su vojnici često imali nejasne percepcije o konačnim ciljevima rata, ali da su postojale dve nesporne ideje vodilje – očuvanje države nezavisnosti i proširenje državne teritorije. Dr Neza Nikolić je autor desetog rada: „Da li su identitetski sukobi u multietničkim državama neizbežni? Studija slučaja bivše Jugoslavije“, u kojem je konstatovano da je srpski narod u okvirima Jugoslavije živio kroz različite koncepcije organizacija društva i države, što je proizvelo niz političkih i društvenih diskontinuiteta. Praćenjem stvaranja i razvoja srpskog nacionalnog identiteta u 20. veku nastojano je da se odgovori da li je raspad Jugoslavije bio istorijska neminovnost i zašto je došlo do nasilnih sukoba koji su na kraju razdvojili nekada bliske identitete. Dr Vladimir Petrović je autor jedanaestog rada: „Srpsko pitanje i jugoslovenska kriza“, u kojem je sagledana transformacija srpskog nacionalnog identiteta tokom poslednjeg perioda postojanja komunističke Jugoslavije, uz uočavanje promena u odnosu intelektualne elite, političke nomenklature i javnog mnjenja prema jugoslovenskoj zajednici i položaju srpskog naroda u njoj. Od decentralizacije države prema Ustavu iz 1974, preko dešavanja na Kosovu 1977. i 1981, disfunkcionalnosti u ekonomskoj sferi i smanjenog značaja u međunarodnim odnosima, do institucionalne inertnosti, uz učvršćivanje na vlasti Slobodana Miloševića, stvorene su okolnosti da srpsko pitanje tokom 1980-ih preraste u nacionalnu mobilizaciju.

Četvrtu, odnosno poslednju celinu zbornika čine dvanaesti i trinaesti naučni rad u kojima su analizirani značaj Srpske pravoslavne crkve (SPC) i njeno viđenje sebe i drugih, kao i pogled Srba i Albanaca na albanski nacionalni identitet tokom 19. i 20. veka. Dr Radmila Radić je autorka dvanaestog rada: „Doprinos Srpske pravoslavne crkve formiranju i održavanju srpskog nacionalnog identiteta“, u kojem su razmotreni procesi formiranja srpskog etničkog i nacionalnog identiteta u poslednja dva veka sa fokusom na ulogu SPC. Shodno vizantijskoj tradiciji, crkva se uglavnom prilagođavala zahtevima svetovne vlasti, pri čemu je u srpskom narodu opstao narativ straha od spoljne ugroženosti i percepcije SPC kao čuvara opstanka pravoslavlja koje predstavlja vodeću odrednicu srpskog nacionalnog identiteta. Dr Zoran Janjetović je autor trinaestog rada: „Albanski nacionalni identitet u očima Albanaca i Srba“, u kojem je uočena višeslojnost *šiptarskog* identiteta –

forme koje su postojale pre pojave nacionalne ideje (pleme, vera, region) i koje su ostale glavni oblici identiteta i posle stvaranja nezavisne albanske države. Istraženi su razlozi koji su doveli do nastanka zajedničkog albanskog identiteta i pokušaji srpskih intelektualaca da navedeno poreknu.

Zbornik predstavlja izuzetno značajan i inovativan historiografski poduhvat u Srbiji, kako za naučnu tako i za širu javnost. Kritički su preispitana postojeća tumačenja i otkriveni novi sadržaji u vezi sa nacionalnim identitetima u 20. veku, koji predstavljaju važno uporište za razumevanje istorijskih događaja i procesa, posebno srpskog nacionalnog identiteta u okvirima jugoslovenske multietničke države, a što je ključno za potpunije poimanje savremene istorije i aktuelnih zbivanja u 21. veku.

Miomir Gatalović

Serbia and the Balkans: Three Centuries of Embrace with Europe, Edited by Slobodan G. Marković, Belgrade: Faculty of Political Science, Zepher Book World, 2025, 462.

Od rasprava renesansnih intelektualaca o tome šta je Evropa i da li uopšte postoji takav entitet, do savremenih političkih debata o proširenju Evropske unije prema finansijskim periferijama na Jugu i Istoku kontinenta, društveno prihvatljivi stavovi o kulturnim granicama Evrope neprestano su prolazili kroz procese redefinisavanja. Na sličan način na koji Slavoj Žižek opisuje potragu za granicama Balkana, zaključujući da je „Balkan“ apstraktan pojam koji se uvek nalazi „tako blizu, a tako daleko“, subjektivna potraga za kulturnim granicama Evrope „omeđena“ je stereotipima, slikama o „onom drugom“. Među mnogobrojnim stereotipima o odnosu Evrope i Balkana, najveći potencijal da privuče pažnju istraživača u društvenim i humanističkim naukama ima onaj koji polazi od onakvih okvira diskusije u kojima se normalizuje pretpostavka da su navedena dva pojma definisana jedan drugim: Evropa se završava tamo gde počinje Balkan, a Balkan je ono što je izvan „prave“ Evrope. Međutim, autori radova objavljenih u zborniku *Serbia and the Balkans: Three Centuries of Embrace with Europe* (Srbija i Balkan: Tri veka u zagrljaju Evrope) pokazuju da su ova pitanja daleko složenija nego što se čine na prvi pogled, baš kao i sam istorijski razvoj kulturne razmene između velikih evropskih centara i njihove „balkanske“ periferije. Upravo tokom ona tri veka od pojave prosvetiteljstva i početaka industrijske revolucije tokom kojih je nastala moderna Evropa, Balkan